

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR
PODRUČNI CENTAR DUBROVNIK

SV. Marija od Kaštela – Sjedište Područnog centra Dubrovnik

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I., Zagreb
tel.: 01/4886800; faks: 01/4828296
ured@pilar.hr
www.pilar.hr

Za nakladnika:

dr. sc. Vlado Šakić, ravnatelj

Urednik:

Vinicije B. Lupis

Autori fotografija:

Vinicije B. Lupis
Božidar Gjukić
Zoran Alajbeg

Naslovnica:

Prikaz Dubrovnika prije potresa i lik Gospe od Kaštela

Lektura:

Mirna Vaupotić-Murati

Grafičko oblikovanje

Jelena Marčetić

Tisak

ITG d.o.o.
svibanj 2011.

Naklada

250 primjeraka

Vinicije B. Lupis

SV. Marija od Kaštela

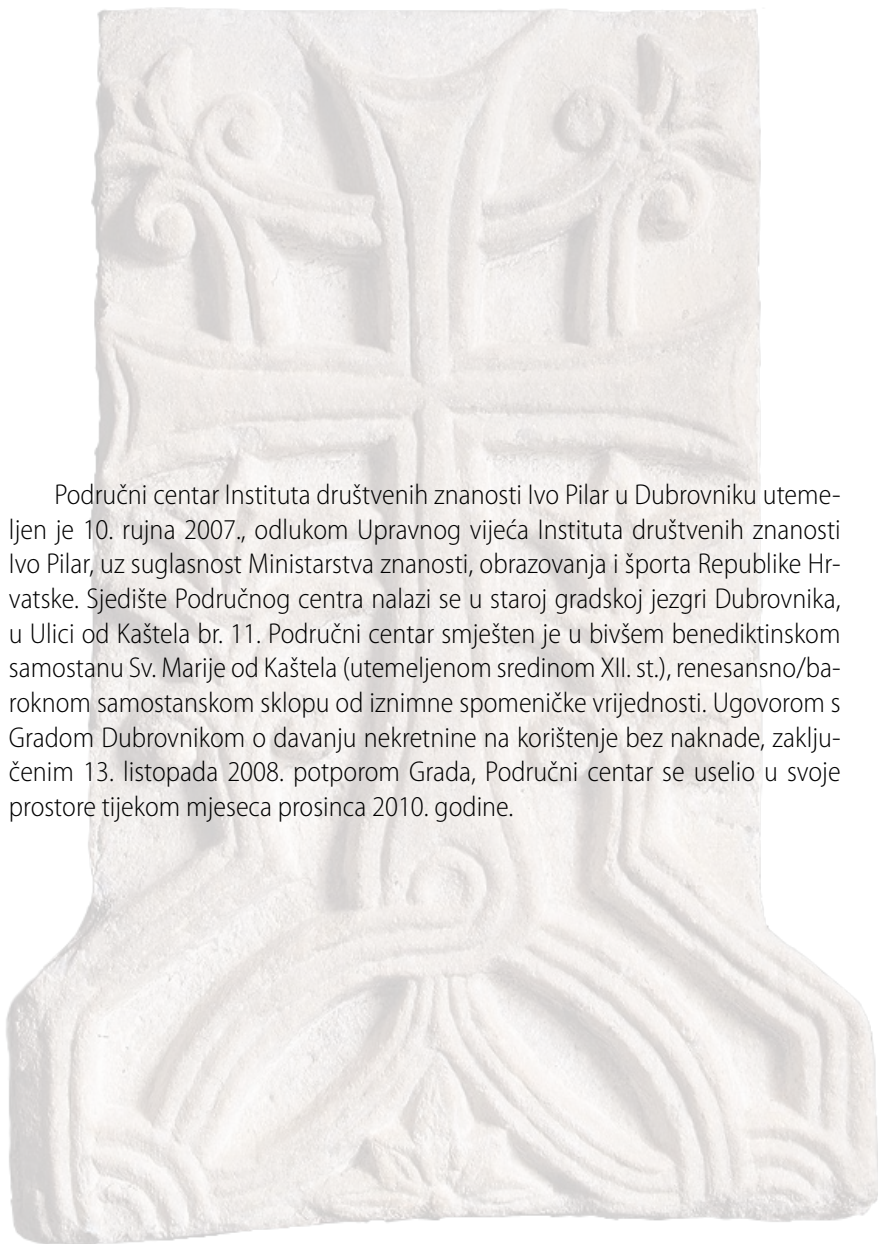
SJEDIŠTE PODRUČNOG CENTRA DUBROVNIK
INSTITUTA DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

PODRUČNI CENTAR DUBROVNIK

Dubrovnik / Zagreb, 2011.

Područni centar Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Dubrovniku utemeljen je 10. rujna 2007., odlukom Upravnog vijeća Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, uz suglasnost Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Sjedište Područnog centra nalazi se u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika, u Ulici od Kaštela br. 11. Područni centar smješten je u bivšem benediktinskom samostanu Sv. Marije od Kaštela (utemeljenom sredinom XII. st.), renesansno/baroknom samostanskom sklopu od iznimne spomeničke vrijednosti. Ugovorom s Gradom Dubrovnikom o davanju nekretnine na korištenje bez naknade, zaključenim 13. listopada 2008. potporom Grada, Područni centar se uselio u svoje prostore tijekom mjeseca prosinca 2010. godine.

Historijat benediktinskog samostana Sv. Marije od Kaštela

Nekadašnji benediktinski samostan (po dubrovački *manastjer/monastir*) Sv. Marije od Kaštela (*sanctae Mariae de Castello*, *Sancta Maria de Lavi*, *Sancta Maria de Castro*) smješten je u južnom dijelu stare gradske jezgre, uza same gradske zidine. U povijesnim izvorima naziva se i *Sv. Marije pod mirom od Grada* ili *Sv. Marije od Tvrđe*. Zauzima sav prostor uz gradske zidine na jugu, od Poljane Mrtvo Zvono do Ulice od Šorte, dok mu sjeverna granica ide Ulicom od Kaštela. Po svojoj veličini predstavlja jedan od najmarkantnijih građevnih sklopova u Dubrovniku. Samostan je nekad bio pravokutan i četverokrilni s crkvom u sredini klaustara, na prostoru njegova sadašnjeg istočnog dijela, od kojeg su nam sačuvana pregrađena tri krila, dok je južno krilo srušeno 1667. godine u potresu, a da nije nikada iznova sagrađeno. Na zapadno krilo starijeg kompleksa okomito sa zapada i po sredini u doba baroka prigradeno je prostrano dvokatno krilo. Dumanjski su samostani kao žive stanice cjelokupnog dubrovačkog organizma vršili pozitivnu, iako ograničenu kulturnu misiju u okviru prilika svoga djelovanja.

Prikaz samostana Sv. Marije od Kaštela s barokne slike iz Kneževa dvora

U poslijepotresnoj obnovi pristup u samostan uspostavljen je iz Ulice od Kaštela na vrhu Ulice Novi skalini, kroz monumentalni barokni portal sastavljen od spolirane kamene plastike. Unutar luka nalazi se grb Dubrovačke Republike, i u donjoj zoni tri grba dubrovačke vlastele: Pucića, Buća i Gučetića, a iznad arhitrava nalazi se luneta s renesansnog portala crkve Sv. Marije. Radi se o reljefu skromnih likovnih dosega, nastalom u radionici braće Petra i Leonarda Petrovića, koji su radili srodnu kamenu plastiku na više spomenika u Dubrovniku, a od kojih je

SV. Marija od Kaštela

SJEDIŠTE PODRUČNOG CENTRA DUBROVNIK INSTITUTA DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

Pogled na ulaz u samostan
Sv. Marije od Kaštela

Kip svete u niši iznad glavnog ulaza u
samostanski kompleks

Grbovi iznad ulaznog portala

najglasovitiji portal malobraćanske crkve Sv. Frana na Placi. Na gredi arhitrava teče natpis u dva reda: „TEMPLVM ANNUNCIATIONIS/ VIRGINIS MARIAE 1684“. Iznad ulaznog portala smještena je kamena niša s kipom svete, koji spada u najmonumentalnija ostvarenja slobodnostojeće kamene plastike u Dubrovniku. Kip svete nastao u istoj radionici braće Petrovića drži knjigu (sv. Katarina Aleksandrijska?), kao da je prvotno bio namijenjen oltaru unutar crkve. U dvorištu samostanskog kompleksa nalazi se prostrana crkva Sv. Marije s kapitularnom dvoranom. U ulazu u prostorije Područnog centra Dubrovnik naslikane su u jedrima svodova dvije freske iz XVI./XVII. stoljeća s prikazom sv. Lovrijenca i svete koja u ruci nosi palmu mučeništva. Freske su zasigurno pripadale većem likovnom

Prikaz Navještenja s renesansne lunete glavnog ulaza u samostanski kompleks

ansamblu. Kapitularna dvorana vezuje se uz kult sv. Srđa i Bakha, nasljeđujući vrlo stari kult ratničkih svetaca iz kasnoantičkoga razdoblja.

Kult ovih svetaca ratnika bio je raširen tijekom justinijanske rekonkviste, a po svemu sudeći izvanredan strateški položaj Sv. Marije od Kaštela svjedoči kako je na ovome mjestu mogla postojati nekakva kasnoantička fortifikacija. U nedalekom Stonu postoje ruševine crkve posvećene ovom svecu, a u Pridvorju u Konavlima i danas im je posvećena crkvena župa. I u gradu Korčuli do XIX. stoljeća postojala je crkva, nadarbinom koje je upravljala plemićka obitelj Kanavelić.

Freske sv. Lovrijenca i svetece pred ulazom u Područni centar

Povijesni razvoj samostana

Predromanički mramorni reljef iz samostana
Sv. Marije od Kaštela

Na mjestu kompleksa Sv. Marije od Kaštela povijesni izvori žele vidjeti utvrdu. Više povjesničara postavljalo je tezu kako se Grad razvio iz vojne utvrde, ali bez osnove u arheološkim nalazima. Ovaj se predio u pisanim izvorima naziva „Castellum“, „S. Maria de Castello“, a valja se sjetiti činjenice kako je mletačka prvostolnica San Pietro smještena u predjelu grada „in Castello“. Svakako, naziv *Kaštio* potječe iz drevnih vremena, jer i najstariji povjesničari taj *Kaštio* nisu vidjeli. Iz te predromaničke crkve potječe ulomak

mramorne ploče predromaničkog crkvenog namještaja koji je donedavno bio uzidan u samostanski sklop Sv. Marije od Kaštela.

Kada se u Statutu iz 1272. godine donosi odluka o regulaciji grada i grad dijeli na seksterije, prvi je seksterij *Kaštio* (*Castellum*), očito poštujući neki stariji sloj razvoja, jer se te godine civilne i crkvene vlasti sele na morsku obalu. Samostan, kako smo rekli, utemeljuje se 1150., ali od predromaničke i romaničke faze do naših dana nije ostalo gotovo ništa, osim osnovnih gabarita samostanskoga kompleksa. U povijesnim izvorima, prije svega oporukama, ovaj se samostan često spominje, ali su podaci o njegovoj gradnji vrlo škrti. Apostolski administrator Giovanni Francesco Sorman 1573. za samostan tvrdi kako ga je utemeljio kralj

Prikaz samostana Sv. Marije iz pretpotresnog Dubrovnika (XVII. st.),
Društvo prijatelja dubrovačke starine

Pogled na samostansko dvorište

Kapitularna dvorana/sv. Srđ i Bakh i
ulaz u Područni centar

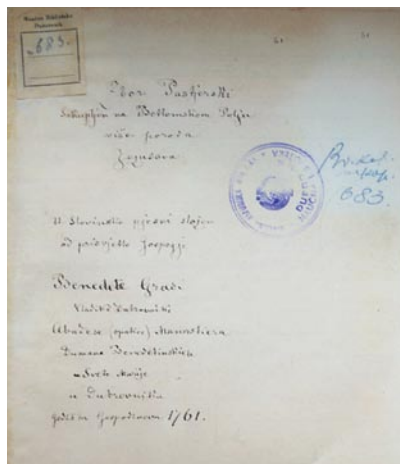
Ladislav, i kako se kraj ove crkve nalazi crkva Sv. Srđa. Tad u svim ženskim samostanima gotovo niti jedna dumna nije znala talijanski, već samo hrvatski, te su imale i pravila reda prevedena na hrvatskom jeziku.

Od prve opatice iz 1204., koja je nosila hrvatsko narodno ime Marislava, i prethodnog razdoblja kada je samostanska zajednica brojila svega četiri redovnice, samostan raste tijekom idućih stoljeća. Godine 1305. u Malom vijeću zaključeno je o gradnji hodnika uza Svetu Mariju. Iz razdoblja mletačke okupacije Dubrovnika potječe i okrugli reljef mletačkog lava sv. Marka, koji je početkom XX. stoljeća pronađen u samostanskom kompleksu. Pošto je broj redovnica 1393. narastao na 35, samostan se popravljao, kao i crkva. Iz odluke Vijeća zamoljenog za proširenje zidina od 30. travnja 1425. doznajemo kako je samostanska blagovaonica bila smještena na južnoj strani. Iste se godine u blizini zapadnog ugla samostana spominju mlinovi – vjetrenjače. Dvije godine kasnije, 5. lipnja 1427., dolazi do gradnje zapadnog krila pravokutnog samostana. Dana 21. lipnja 1455. Malo vijeće dopušta gradnju nekog zaštitnog zida na zidinama zbog provedbe klauzurnih pravila. Desetak godina kasnije, 21. siječnja 1468., Malo vijeće zaključilo je da se na gradskim zidinama kraj samostana Sv. Marije probuši otvor za izbacivanje smeća.

Krajem XV. stoljeća samostanski kompleks se temeljito pregrađuje, kao i prostrana crkva. Po svemu sudeći gradnju su vodila braća Andrijići. Svojim izgledom i kamenom plastikom umnogome crkva Sv. Marije podsjeća na franjevačku crkvu Marije od Špilice na otoku Lopudu. Godine 1502. Jerko Andrijić kleše za crkvu arhitektonsku plastiku, sve od prozora, vrata i krovni vijenaca, jer u veljači iste godine sklapa ugovor s don Lukom Radovanovićem za izradu kamene plastike.

Renesansna fontana u samostanskom dvorištu

Rukopis djela Benedikte Gradić Zbor pastijerski... iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku

Klesar Jerko Andrijić, član glasovitoga korčulanskoga graditeljskog i klesarskog roda, tih godina radi na velikom projektu valobrana Kaše u dubrovačkoj luci. Ovom razdoblju, početkom XVI. stoljeća, pripadao je i glavni portal s lunetom, a portal kapitularne dvorane – sv. Srđa i Bakha, nešto je kasniji, s kraja XVI. stoljeća. Drugi renesansni portal nije sačuvan u cjelini, već samo u fragmentima. Uza samostanski kompleks, istočno, 1509. gradi se bastion Sv. Petra (*Mrtvo zvono*). Vijeće umoljenih 1. prosinca kraj zidina 1513. dopušta benediktinkama gradnju cisterne, a ta cisterna u svom izvornom obliku postoji i danas. Cisterna se spominje i u planu obrane grada iz 1785.

Na dan sv. Katarine Aleksandrijske – 25. studenoga 1534. – velika pijavica raskrila je samostan i crkvu, zajedno sa zvonikom i zvonima koje je bacila u more. Zvonik je po svemu sudeći bio tipa preslice, kao i na ostalim dubrovačkim crkvama, i to vjerojatno na južnom dijelu pročelja, gdje nedostaje vijenac slijepih arkada i kamo je ugrađen kamen iz drugog kamenoloma. Ovaj je zvonik, po svemu sudeći, bio obnovljen, jer se na vedutama Dubrovnika iz XVII. i XVIII. stoljeća prepoznaje silueta zvonika u obliku preslice. Iz renesansnog razdoblja potječe i renesansna fontana u samostanskom dvorištu.

Tijekom XVI. i XVII. stoljeća broj redovnica je rastao, a s njihovim brojem rastao je intenzitet radova na izgradnji samostana. O gradnji i popravcima svjedoči i posebna knjižica u Državnom arhivu u Dubrovniku, pod naslovom *Libro della fabbrica di Santa Maria di Castello 1598*. Godine 1652. u samostanskom kompleksu vrši se neka veća gradnja. Samostanski kompleks istočno od crkve već je ranije, 1515., proširen na račun dvorišta bolnice Sv. Petra Klobučića, a sama svečeva crkva srušena je u velikoj trešnji 1667. Na dijelu bivše crkve Sv. Petra proširen je trg – Mrtvo zvono, dok je drugi dio uklopljen u samostan Sv. Marije. Velika trešnja 1667. bila je presudna za kompleks Sv. Marije. Kako smo već ranije naveli, brojne

su redovnice stradale, i u teškim uvjetima bile su prebačene u Ston, pa u Jakin, a uskoro su bile vraćene u Dubrovnik, u strahu kako se ne bi izgubili prihodi samostana. O teškoj sudbini dubrovačkih dumana u godini velike trešnje (1667.) svjedoči pismo časne Bernarde Crijević iz samostana Sv. Marije od Kaštela upućeno dubrovačkoj vladi, napisano na hrvatskom jeziku u gradu Stonu:

„Nahodeći se ja sama od mojijeh svijeh u životu izgubila sam vu ovoj ruini jednoga Brata samoga koga sam imala koji da je sada živ ganuo bi se na konpasium od mojijeh tuga i mizerija i ne samo da bi mi dô ono što mi je svako godište davô ma bi me pomogo kako i druga Braća pomagaju sada svoje sestre...”

Topao, blizak, gotov obiteljski odnos dumana prema „ocima Republike“ jasno se razabire i u jednoj molitvi dubrovačkih dumana iz *Zbirke privatnih dumanski pobožnosti*, u kojoj se mole za: „ (...) navlastito ovi Grad i Gospodu našu“. Godine 1669. bila je ishođena redukcija samostana i, kako smo rekli, u samostan Sv. Marije od Kaštela bile su smještene benediktinke iz više samostana (iz Sv. Tome, Sv. Šimuna, Sv. Andrije i Sv. Marka). Upravo poradi velike brzine gradnje iz straha od gubitka redovnica i njihovih prihoda, radi se o utilitarnoj arhitekturi koja je koristila što je više mogla od srušenih objekata kompleksa. Samostan nema nikakvih izraženih baroknih stilskih odlika. Krajem XVIII. stoljeća, točnije 1785., obavljaju se nadogradnje na samostanskom kompleksu.

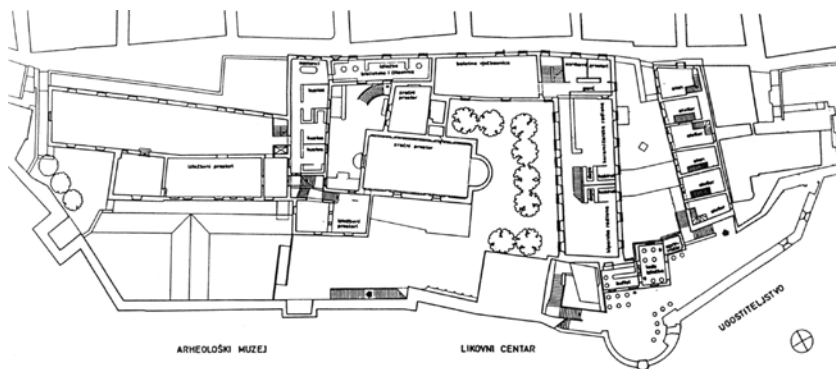
Samostanski kompleks francuskom okupacijom prenamjenjuje se i postaje vojna bolnica, a i za austrijskoga razdoblja samostan je i dalje u vojnoj upotrebi. Kasnije se u ove prostore smješta tijekom dvadesetih i tridesetih godina XX. st. Gradsko poglavarstvo, a sve izmjene namjene znače i mnoge intervencije unutar samostanskog kompleksa, odnosno degradaciju spomenika. Sam je kompleks, kako smo već naveli, izgrađen u baroknom stilu neizrazitih crta, ali barokne koncepcije prostora, osim crkve i kapitularne dvorane koje su izgrađene u prepoznatljivom gotičko-renesansnom stilu.

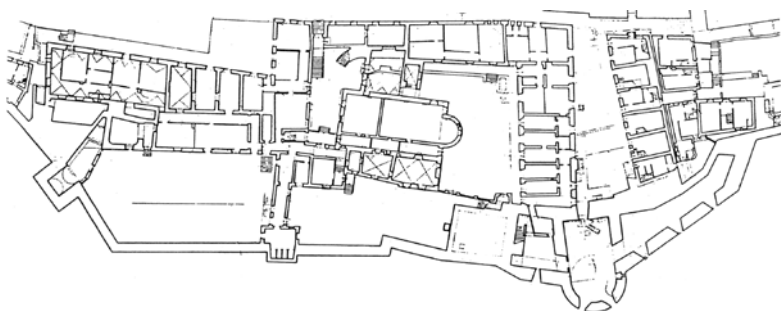
DAD, album Martecchini, pogled sa Ploča na grad prije 1870. (Kompleks sv. Marije od Kaštela)

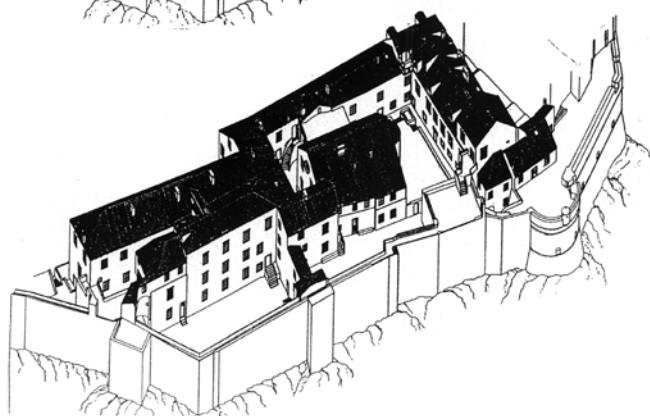
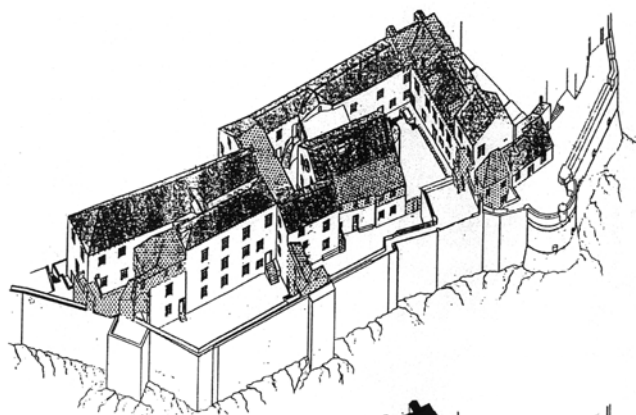
Plan oštećenja samostana Sv. Marije od Kaštela u Domovinskom ratu

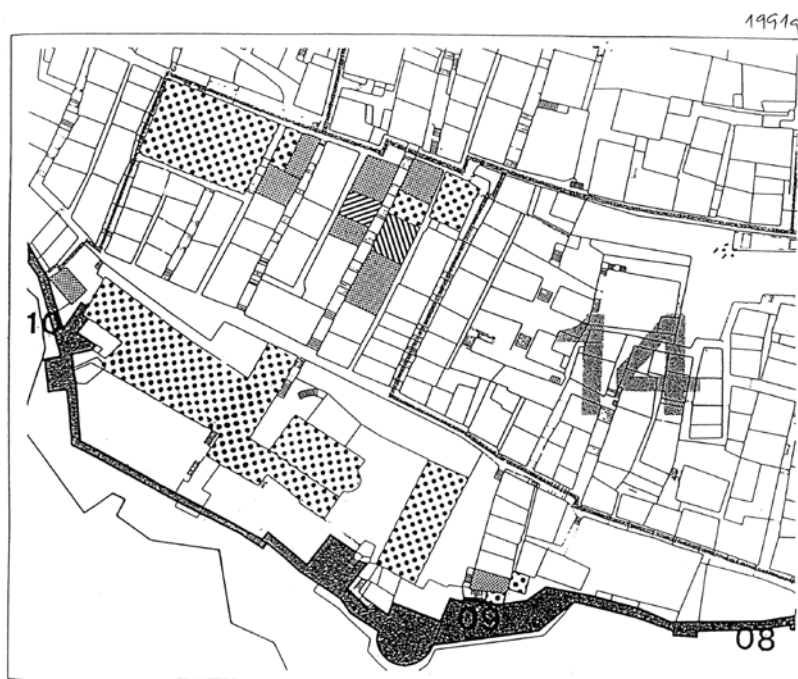
Tlocrt prvog kata – projekt

Tlocrt prizemlja zatečenog stanja

Prikaz postojećeg stanja i prijedlog obnove

- I KATEGORIJA (potpuno izgorjen objekat)
- II KATEGORIJA (objekat sa oštećenom konstrukcijom zidova i krova)
- III KATEGORIJA (objekat sa oštećenom konstrukcijom zidova ili krova)
- IV KATEGORIJA (objekat sa nekonstruktivnim oštećenjima)

Kategorizacija oštećenja gradske jezgre u granatiranju od srpsko-crnogorskog agresora

Kompleks koji je tijekom XIX. i XX. stoljeća preživio brojne pregradnje, biva u nizu potresa, a naročito u onome 1979., degradiran. Dio samostanske crkve Sv. Marije dugo je služio kao arhivsko spremište arhivske građe XIX. i XX. stoljeća Državnog arhiva u Dubrovniku. U potresu 1979. samostanski kompleks konstrukcijski je oštećen. Poslije potresa 1979. izrađena je studija za korištenje samostanskog kompleksa, koji je trebao služiti dijelom kao arheološki muzej, kao likovno središte, a dijelom imati ugostiteljsku namjenu. Autori studije bili su arhitekt Mihajlo Kranjc i dr. sc. Anđelko Badurina, a izrađena je po narudžbi Zavoda za obnovu Dubrovnika 1984. godine.

U bombardiranju Dubrovnika od srpsko-crnogorskih agresora ratne 1991. i 1992. kompleks Sv. Marije od Kaštela teško je oštećen – kao i cijela stara gradska jezgra, višestruko je pogođen izravnim i neizravnim hitcima. Devet izravnih hitaca teško je oštetilo krovšte i pročelje samostanskoga kompleksa. Tada su Zavod za obnovu Dubrovnika i Zavod za ratnu štetu izvršili pregled nastanka i proračun ratne štete, a kompleks je uvršten u III. kategoriju objekata s oštećenom konstrukcijom.

cijom zidova ili krova. Po tadašnjoj metodologiji izračuna u skladu s međunarodnim standardima šteta je na kompleksu Sv. Marije od Kaštela iznosila 45.127,84 US dolara. Krovšte samostanskog kompleksa sanirano je 1999., ali oštećenja na zidovima i kamenoj plastici nisu nikada popravljena, već su samo konzervirana.

Pokretna baština samostana Sv. Marije od Kaštela

Benediktinski red, kao i svugdje u Europi, ostavio je dubok kulturni trag i na dubrovačkom području. Samostan Sv. Marije od Kaštela, po pisanju dubrovačkog kroničara Ranjine, utemeljen je 1150. godine. U povijesnim izvorima spominju se prvi samostanski zakladnici, supružnici Petar Mihov i Bona, koji nisu imali djece, i koji su samostanu Sv. Marije od Kaštela ostavili kuću s vinogradom, a tada je samostanskom poglavaricom bila već spomenuta opatica Marislava. Po pobožnoj predaji, glasovita Gospina slika bila je 1253. godine prenesena u dubrovačku prvostolnicu. Crkva i samostan bili su 1393. temeljito rekonstruirani.

Iz potvrde pape Inocenta VI. iz 1360. kojom je podijelio potpuni oprost na časnu smrti Svijetloj (*Sfjeta*), nalazimo potvrdu da se u Sv. Mariji vršila Regula sv. Benedikta. O fleksibilnosti srednjovjekovne klauzure svjedoči i vijest iz 1432., kada je opatica Dobra imala poći u Rim. Početkom XVI. stoljeća papa je na zamolbu dubrovačkog vijeća odredio da benediktinke ne smiju primiti više koludrica nego što ih mogu besplatno uzdržavati. Ova odredba vrijedila je za samostan Sv. Marije, za koji se zna kako je 1588. imao četrdeset i četiri časne koludrice. Tijekom sljedećih stoljeća samostan je dijelio plime i oseke monaškog života, sve do katastrofalne velike trešnje 1667., kada je samostan bio oštećen, a 1669. dubrovački je nadbiskup po dekretu redukcije u samostan smjestio sve benediktinke iz porušenih samostana: iz Sv. Tome, Sv. Bartula i Sv. Marka, Sv. Andrije i Sv. Šimuna.

U ovome su samostanu djelovale brojne benediktinke koje su se bavile pisanjem. Odatle potječe rukopis *Zbirka privatnih dumanskih pobožnosti*, koji se danas čuva u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku. Dubrovački ženski samostani bili su mjesta prepisivanja rukopisa, ali i pisanja djela na hrvatskome jeziku, kao što je to činila Benedikta Gradić (15. XI. 1688. – 6. I. 1771.), dugogodišnja opatica samostana Sv. Marije. Benedikta Gradić potjecala je iz jedne od najuglednijih dubrovačkih vlastelinskih obitelji, iz koje potječe opat Stjepan Gradić (1613. – 1683.), kustos i predstojnik Vatikanske knjižnice u Rimu, diplomat, povjesničar i književnik. Stric Benediktin bio je Ignacije Gradić, autor pjesme *Plam Sjevski, to jes Pjevanje u hvalu Moškovskoga Veličanstva* – pjesme u slavu ruskoga cara Petra Velikoga. Od njezinog književnog rada poznat je samo rukopis koji se čuva u dva prijepisa u Državnom arhivu u Dubrovniku pod naslovom:

Zbor pastijerski skupljen na polju od Betema više poroda Jezusova složen u slovinske pjesni od prisvijetle Benedete Gradi gospođe alti abadese manastijera dumana Svete Marie, godišta 1761. Pjesnikinja Benedikta Gradić pokušala je dramatizirati biblijsku temu namijenivši je prikazivanju na sceni, uvevši u božićno prikazanje – korove. Oni su nesumnjivo bili namijenjeni pjevanju kojim se oživljava radnja, ali su imali i svoj dublji smisao: bili su izraz misli i osjećaja autorice.

Iz postradalog samostana Sv. Bartula, kasnije zvanog Sv. Marko, koji se prvi put u povijesnim izvorima spominje 1170. godine, dok se u jednoj ispravi iz 1400.

Romaničko-gotički moćnik glave sv. Ursule (XIII./XIV. st.), foto: Zoran Alajbeg

godine spominje pod dvojnim imenom (*sancti Marci et sancti Bartholomei*), preživjele dumne preselile su se u Sv. Mariju od Kaštela, prenijevši spašene umjetnine. Valja spomenuti da je isusovac Bartul Kašić Bogdaničić 1613. izdao u Rimu *Način od meditacioni, i molitve koja se čini pametju našom*, a posvetio ga je opatici Agati Bunić „i Sfijem ostalim Dumnam u Dubrovačkom Monastiru od Sfetoga Marka“. Isto je tako Bartul Kašić 1625. iznova posvetio i djelo *Perivoj od djevstva ili život nekolicijeh plemenitijeh i Prislavnijeh Djevica, Vjerenica Pravijeh Isukrstovijeh opatici Agati Bunić*

i ostalim dumnama samostana Sv. Marka. Ovaj je hrvatski gramatičar i svoje djelo iz 1637. „*Život sv. Franceska Saveria Apostola od Indijâ*“, posvetio „Mnogosfilitijem, i Priplemenitijem Gospojam Mariji, Orbi, i Kati Djevojčicam Sorkočević, Kćerima duhovnijem v Isukrstu. Poklon i Pozdravljenje“. Bartul Kašić je i 1623. *Život S. Ignacia Skraćeni* posvetio „Mnogo Sfijetloj, i Plemenitoj Gospoji Anici Đilatić od Držić, Kćeri Duhovnoj u Isukrstu“.

Valja znati kako je dubrovačka bratovština zlatara imala svoje sijelo upravo u ovom dubrovačkom benediktinskom samostanu. Matrikula bratovštine iz 1306. sačuvana je u kasnijem prijepisu iz 1585. i danas se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku. Ovom samostanu pripadao je Moćnik glave sv. Zenobija i sv. Emilijane (CLXX.) – dar benediktinke Paule Dimitri (1716.). Radi se o baroknom moćniku (12x16 cm) dubrovačkog tradicionalnog kotlastog oblika što podsjeća na bizantsku tijaru. Glatka površina od srebrnog lima prekrivena je plitkim florealnim motivom, u gornjoj je zoni pokriven srebrnim filigranom, podijeljenim u četiri zone. Granična područja podijeljena su filigranskom užadi. Moćnik je podosta oštećen i ide u rijetku skupinu filigranskih moćnika u Dubrovniku; možda je to još jedan rad Francischa Ferra. U donjoj zoni smješten je natpis: „RELIGIE. SS. ZENOBII. ET. EMILIANAE. MARTIRVM. SVMPTIBVS. SOR. PAOLAE. DIMITRI: MONIALIS. S. S. MAR-

Cl. MDCCXVI“. U vizitaciji ženskog benediktinskog samostana Sv. Bartula, 15. IV. 1407., spominju se „duo capita inaurata (...)“. Ovaj moćnik glave jedan je od dvaju koja su se nalazila u benediktinskom samostanu Sv. Bartula, uz dvije srebrne ikone s moćima i Moćnik noge.

Moćnik glave sv. Uršule, djevice i mučenice (LVII.), nastao je krajem XIII. ili početkom XIV. stoljeća u radionici nepoznatog dubrovačkog majstora. Donji dio Moćnika (10,1x16,2 cm) pokriva natpis pisan krupnom majuskulom na punciranoj pozadini: „+ERILQVIE. S(an)S(t)E. VRSVLE. VIRGINIS. ET. MARTIRIS. IN. ECLESA. SCI. BARTOLOMEI“. Natpis govori da je Moćnik pripadao istom benediktinskom ženskom samostanu Sv. Bartula. Na glatkoj površini iskucana su, danas oštećena, četiri medaljona sa simbolima evanđelistā. Romanički simboli evanđelistā iznimne su kakvoće, ali je vidljiv popravak na simbolu sv. Marka. Na tjemenu su među biljnim viticama četiri medaljona s ugraviranim likovima: sv. Vlaha (raskriljenih ruku s pastoralom – kao s pečata), sv. Bartula (nosi svoju kožu), sv. Petra (nosi ključeve) i Bogorodice. Nepoznati dubrovački majstor očito je radio i matrice pečata, jer se to najbolje vidi na liku sv. Vlaha. Romanički moćnik (10,1x 16,2 cm) ubraja se u zanimljivu skupinu dosad nepoznatog sloja dubrovačkog zlatarstva.

Iz ovog samostana potječe i *Regula prisvetoga Benedikta*, koju je 1618. za dumne benediktinke Sv. Marka „istomačio iz jezika latinskoga“ Nikola Saraković „po sapoviedi poctovane Gospoghie, i Matere Agniete Radulovich dumne od manastiera Svetoga Marka“. Zanimljiva regula–pravilnik ukrašen je manirističkom minijaturom koja prikazuje sv. Benedikta s Dubrovnikom u pozadini u bogato ukrašenoj niši. Sve ove umjetnine iz samostana Sv. Marije od Kaštela bile su 1806. pohranjene u prvostolni moćnik.

Regula prisvetoga Benedikta iz 1618., iz
Državnog arhiva u Dubrovniku

Oltar Gospe Nuncijate iz dubrovačke
prvostolnice s oltarnom palom pripisanom
Benediktu Stayu

Iz Sv. Marije od Kaštela sačuvan je jedan oltarni retabl, koji se sada čuva u dubrovačkoj prvostolnici. U drugoj pobočnoj kapeli u dubrovačkoj prvostolnici, desno od ulaza, nalazi se barokni oltar Gospina Navještenja, u dubrovačkom kraju zvane – Gospe Nuncijate. Na prvi pogled vidljiva je stilska nepovezanost mramornog retabla i oltarne menze. Retabl uokviruju dva stupa od crvenkastog mramora s jonskim kapitelima, koji nose fragmentirani zabat, sred kojeg se nalaze dva anđelčića koji pridržavaju križ. Oltarna menza i supadenej oltara od crno-bijelog su mramora. Ova menza izvorno je pripadala oltaru iz crkve Gospe od Rozarija, čiji je retabl služio kao okvir za Tizianov poliptih u prezbiteriju prvostolnice.

Danas se unutar mramornog retabla nalazi oltarna pala Navještenja Gospina, koja je pripisana dubrovačkom slikaru Benediktu Stayu (1650. – 1687.), slikaru koji je u hrvatskoj povijesti umjetnosti poznat među prvim državnim stipendistima, dobivši trogodišnju stipendiju Dubrovačke Republike kako bi upoznao slikarstvo u Rimu, Napulju, Bologni i Parizu. Slikaru je Stayu pjesnik Petar Kanavelić, koji je oženio njegovu sestru, posvetio stihove u pohvalu njegova kista: „Stay, ti koji među slikarima/ Unosiš u umjetnost besmrtnu preuzvišenost/ A iz tvojih slika zna iznenaditi Priroda/ Pripremi danas boje./ I opremi se kako bi naslikao plemenitu Sliku./ Od tvoje učene ruke/ Taj posao bih i ja želio koji iskazuje/ Bolje za tvoj kist nego moja rima.“

Ova slika i oltarni retabl potječu iz ukinutog benediktinskog samostana Sv. Marije od Kaštela, a na Gospinu klecalu nalazi se grb plemićkog roda Gradić.

Grafički prikaz Gospe od Kaštela iz XVII. stoljeća

Možda je naručiteljica oltarne pale bila Mandaljena Gradić, opatica samostana Sv. Marije od Kaštela, tetka pjesnikinje Benedikte Gradić, jer je u poslije-potresnoj obnovi trebalo nadomjestiti izgubljene umjetnine. Ukidanjem više samostana i desakralizacijom crkava tijekom francuske uprave 1808. godine umjetnine su bile premještene u Moćnik dubrovačke prvostolnice.

Od slikarske baštine vezane uz benediktinski crkveni red treba spomenuti jedan od starih i danas nestalih Gospinih prikaza u Dubrovniku – bio je to lik Gospe od Kaštela (benediktinske crkve Sv. Marije od Kaštela), a njegov izgled donosi njemački isusovac W. Gumpfenberg u četvrtom djelu, *Atlas Marianus* („Marijanski atlas ili O čudotvornim Bogorodičnim slikama u kršćanskom svijetu“), tiskanom u Ingolstadt. Isti autor donio je prikaz i opis čudotvornog lika

Bl. Dj. Marije iz Župe dubrovačke i čudotvornog lika Gospe od Porata.

Na osnovi likovnog predloška dade se zaključiti da lik Gospe od Kaštela, gdje Gospa drži krušku u ruci, a Krist sferu, pripada starijem tipu. Spominjana u starijoj dubrovačkoj književnosti, Gospa od Porata bila je povezana s benediktinkama Sv. Marije od Kaštela, koje su obavljale poseban molitveni obred pred ovim Gospinim prikazom, a ostala je zapisana i posebna pučka molitva njoj upravljena:

Srebrno raspelo s oltara Gospe od Porata (XVIII. st.), na kojem su prikazani benediktinski sveci
foto: Božidar Gjukić

»Slavna Gospo od Porata,
Ti si naša vječna plata;
Tko se tebi preporuči,
Od sebe ga ne odluči.
Moli, Gospe, Sinka svoga

Za spasenje puka tvoga.
A mi toga svegi želimo,
Da se s tobom veselimo
I u raju uživamo
Po sve v'jeke v'jeka. Amen».

Ova povezanost je možda potekla i iz činjenice da je nestankom prikaza Gospe od Kaštela 1667. godine i adoriranje istog tipa Gospina prikaza preneseno na likovno isti ikonografski tip – Gospe od Porata. Na ovom oltaru čuva se i srebrno raspelo iz XVIII. stoljeća koje potječe iz samostana Sv. Marije od Kaštela.

Iz benediktinskog samostana Sv. Šimuna, koji je utemeljen 1108. godine, potječe iznimno zanimljiv moćnik koji je poznat pod nazivom sv. Pelenica. Današnji moćnik sv. Pelenice – LXXVI. čuva se u moćniku dubrovačke prvostolnice, koji je u Dubrovniku već od XI. stoljeća. Ovaj Moćnik blizak je napuljskom zlatarskom krugu koji je imao velik utjecaj na dubrovačko barokno i klasicističko zlatarstvo. Kod ovog moćnika postignuti su iznimni koloristički efekti *chiaro-scuro* i dinamizam postavljanjem figuralnih prikaza na istaknute dijelove površine. Na vrhu Moćnika postavljena je figuralna skupina Bogorodice iznad Krista u jaslama, iznimno izduženog vrata, okružena dvama anđelima. Ovom moćniku trebat će se u budućnosti posvetiti posebna studija njegove važnosti u cijelom jadranskom bazenu. Određene sličnosti u figuralnim rješenjima, posebno modelirani vegetabilni motivi i efekt razigranosti oblika, ovaj divot-moćnik približavaju napuljskom zlataru Antoniju Avitabilu, poznatome po suautorstvu sa zlatarom Domenicom

SV. Marija od Kaštela

SJEDIŠTE PODRUČNOG CENTRA DUBROVNIK INSTITUTA DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

Marinellijem u izradbi srebrnog oltara Sv. Nikole u Bariju. U Sjemeništu u Dubrovniku čuva se više oltarnih pala s prikazima benediktinskih svetaca koji, po svemu sudeći, potječu iz ovog samostana. Najvrednija je slika nastala u južnotalijanskim radionicama, a prikazuje Gospu s Kristom, sv. Benediktom, sv. Maurom, sv. Placidom, sv. Skolastikom.

Nepoznati južnotalijanski majstor, Gospa s Kristom i benediktinskim svecima, XVIII. st., Biskupsko sjemenište, foto: Božidar Gjukić

Zaključak

Samostanski sklop Sv. Marije od Kaštela, u kojemu je smješten Područni centar Dubrovnik, ima iznimno značenje za hrvatsku kulturu i baštinu, sve od spomenika arhitekture hrvatskih renesansnih graditelja – braće Andrijića s početka XVI. stoljeća, književnice Benedikte Gradić koja je djelovala u ovome samostanu, isto tako i baštine iz ukinutih susjednih samostana koja se vezuje uz utemeljitelja hrvatskog rječosložja – Bartula Kašića, kao i vrijednih moćnika i slika sačuvanih danas u dubrovačkoj prvostolnici.

Raditi u prostorima kroz koje su prohujala stoljeća nadahnuće je i poticaj znanstvenome radu. Područni centar Dubrovnik u ovim prostorima ima mogućnost kontakta s baštinom hrvatskog naroda i sa svim društvenim gibanjima koja su trajna zadaća istraživanja društvenih disciplina. Sv. Benedikt je zaštitnik Europe, a samostan Sv. Marije od Kaštela stoljećima je bio pod njegovom zaštitom – kao da su se sklopile sretne okolnosti težnji Instituta Ivo Pilar u radu na

europskom znanstvenom polju. Dan utemeljenja Područnog centra Dubrovnik pada na 10. rujna i dan sv. Nikole Tolentinskog (1245. – 1305.), sveca čiji je glavni kulturni kip nad sarkofagom u Tolentinu isklesao renesansni kipar Nikola Firentinac, djelatan na brojnim spomenicima hrvatskoga juga, ostavivši i znatan trag na renesansnoj kamenoj skulpturi Dubrovnik XV. stoljeća.

U Dubrovniku je 1459. Ivan Andrije Martola Volčića sklopio ugovor za gradnju crkve Sv. Nikole Tolentinskog; uz crkvu je bio i hospital, a nalazio se nedaleko od Androvićeve ulice. Crkva je srušena u potresu 1667., a poslije mnogo stoljeća na dan ovoga sveca – zaštitnika obespravljenih, za kojeg legenda priča da je prilikom njegova rođenja zvijezda preletjela nebom od rodnog mjesta do Tolentina, gdje je proveo najveći dio života – utemeljen je Područni centar Dubrovnik Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Nadamo se kako će Područni centar Dubrovnik svojim radom na znanstvenom polju doprinijeti sjaju zvijezde znanosti u Dubrovniku, kao bitnoj sastavnici hrvatske kulture.

Nepoznati umjetnik, slika Sv. Nikole Tolentinskog iz crkve sv. Augustina u Torre di Palme

Izbor važnije literature

Anđelko Badurina, *Sveta Marija od Kaštela, arhitektonsko – povijesna analiza sa prijedlogom smjernica za zaštitu*, Centar za povijesne znanosti Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 1984, 1 – 21.

Đuro Basler, „Jedan zid stare dubrovačke tvrđave“, *Beritićev zbornik*, Dubrovnik, 1960, 19 – 25.

Lukša Beritić, „Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1956, 10, 15 – 83.

Lukša Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958.

Ramiro Bujas, „Iz dubrovačkih starina“, *Zbornik dubrovačke prošlosti (Zbornik Milana Rešetara)*, Dubrovnik, 1931, 88 – 89.

Cvitio Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947.

Igor Fisković, „Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović“, *SIC ARS DEPENDITUR ARTE – Zbornik u čast Vladimira Markovića*, Zagreb, 2009, 165 – 198.

Vedrana Gjučić Bender, „Prikazi Dubrovnika u slikarstvu“, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 38, Split, 1999./2000., 215 – 244.

Anđela Horvat, Radmila Matejčić i Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.

Petar Kolendić, „Sestra Benedikta Gradić i jedna njena božićna scena“, *Južni pogled*, 9, Skopje, 1934., 435.

Obnova Dubrovnika, katalog radova na spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009., Dubrovnik, 2009, 118.

Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split, 1964.

Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split, 1965.

Serafino Razzi, *La Storia di Ragusa*, Dubrovnik, 1903.

Kosta Vojnović, *Crkva i država u Dubrovačkoj Republici*, RAD JAZU, CXIX.

Vinicije B. Lupis, Kosta Strajnić i oltar Navještenja u dubrovačkoj prvostolnici“, *Strajnićev zbornik – Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti Koste Strajnića*, Dubrovnik / Zagreb, 2009; str. 175 – 182.

Vinicije B. Lupis, „Prilog poznavanju rimskog zlatarstva u Dubrovniku“, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, 30, Zagreb, 2006., str. 93 – 106.

Vinicije B. Lupis, „O napuljskom zlatarstvu u Dubrovniku i okolici“, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, 28, Zagreb, 2004., str. 162 – 175.

Vinicije B. Lupis, *Dubrovnik i Poljska*, Zagreb, 2005.

Vinicije B. Lupis, „Benediktinci i njihova baština na dubrovačkom području“, *Zbornik radova benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije*, Dubrovnik, 2010; 317 – 336.

Atanazije Matanić, „Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4. prema spisima sačuvanim u Tajnome vatikanskom arhivu“, *Mandićev zbornik*, Rim, 1965, 193 – 209.

Antun Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, Dubrovnik, 1996.

Antun Ničetić, *Nove spoznaje o postanku Dubrovnika, o njegovom brodarstvu i plovidbi svetoga Pavla*, Dubrovnik, 2006.

Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika od sredine XVI. do svršetka XVIII. stoljeća u kulturnoj sredini svog vremena*, Zagreb, 1970.

Milan Prelog, „Urbanistički razvoj Dubrovnika“, *Tekstovi o Dubrovniku*, Dubrovnik, 2003.

Kruno Prijatelj, „Slikari XVII. i XVIII. stoljeća u Dubrovniku“, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, Serija III, I, 1949; 252 – 255.

UNESCO workshop, *Dubrovnik 1991 – 1992 cultural properties damaged by shelling*, Dubrovnik, 1993; 48.

Ivica Žile, „Spolia i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike“, *Izdanja HADA*, 12, Zagreb, 1988; 175 – 186.

Sadržaj

Historijat benediktinskog samostana Sv. Marije od Kaštela | 5

Povijesni razvoj samostana | 8

Pokretna baština samostana Sv. Marije od Kaštela | 15

Zaključak | 21

Izbor važnije literature | 22

